

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

Absattarova Nilufar Allabay qizi.
«Áyyemgi qaraqalpaqlar» romanı hám
«Qoblan» dástanında tuwılıw
motiviniń intertekstualizaciyası //
«O'zbekiston olim aýollarining
mamlakat taraqqiyotiga qo'shayotgan
hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-
amaliy konferensiya materialları
(Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). –
Nukus, 2026. – B. 191–194. – DOI:
[https://doi.org/10.66073/ReFocus-
Conf/0910032](https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910032)

«O'zbekiston olim aýollarining
mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9–10-OKTYABR 2026

«ÁYYEMGI QARAQALPAQLAR» ROMANÍ HÁM «QOBLAN» DÁSTANÍNDA TUWÍLÍW MOTIVINIŇ INTERTEKSTUALIZACIYASÍ

Absattarova Nilufar Allabay qızı

Tayanış doktorant

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

E-mail: nilufarabsattarova7@gmail.com

Annotaciya: Bul maqalada A. Ábdievtiń “Áyyemgi qaraqalpaqlar” romanındaǵı qaharmannıń tuwılıw epizodı menen qaharmanlıq dástan “Qoblan” dástanındaǵı qaharmannıń dúnyaǵa keliwi arasındaǵı intertekstuallıq baylanıs ilmiy talqıǵa alınadı. Romandaǵı bul epizodtıń jazıwshı tárepinen interpretaciyalanıw maqseti úyreniledi.

Gilt sózler: folklorlıq motiv, tuwılıw motivi, arxetip, kórkem interpretaciya, Allanazar Ábdiev, “Áyyemgi Qaraqalpaqlar”, “Qoblan” dástanı.

Kirisiw. Folklor jazba ádebiyatqa tikkeley tásir etedi. Biziń bul pikirimizdi ilimpaz Z. Bekbergenovanıń “Kórkem ádebiyat óziniń eń gúllegen dáwirinde de, folklordan ruwxıy kúsh alıp otıradı” degen bahalı pikirleri jáne de bekkemleydi [1;4-b]. Jazıwshı hám shayırlar óz dóretpelerinde folklor úlgilerinen, folklorlıq elementlerden tariyxıy waqıyalardı, xalıqtıń turmısın, úrp-ádet, dástúrlerin, mádeniyatın sáwlelendiriwde, sonday-aq, syujetti rawajlandırıw hám qaharman obrazın jasawda qollanadı. Ásirese, bul qásiyetler folklorlıq motivlerdiń qollanıwında tikkeley kózge taslanadı.

Motiv – syujettiń ajıralmas bólegi esaplanıp, waqıyalardı baylanıstıradı, tiykarǵı ideyalardı júzege keltiredi. Sonlıqtan, avtor folklorlıq motivti tikkeley sol qálpinde shıǵarma syujetine kiritpesten shıǵarmanıń ideyasına, maqsetine hám waqıya súwretlenip atırǵan dáwirge baylanıslı qayta isleydi. Folklorlıq motivlerdiń usı taqlitte qollanıwı qaraqalpaq romansılıǵında, tiykarınan, A. Ábdievtiń “Áyyemgi qaraqalpaqlar” romanında da ayqın kózge taslanadı. Máselen: toy motivi, tuwılıw motivi, qaharmanǵa at qoyıw, at saylaw, seyilge shıǵıw, tús kóriw, elshi jiberiw, jawǵa qarsı gúresiw hám basqa da motivlerdi atap ótiw múmkin.

Bul izertlew jumısınń maqseti – A. Ábdievtiń “Áyyemgi qaraqalpaqlar” romanındaǵı qaharmannıń tuwılıw motiviniń qaraqalpaq qaharmanlıq dástanı “Qoblan” dástanı menen intertekstualizaciyasın hám kórkem-ideyalıq xızmetin anıqlawdan ibarat.

Izertlew jumısınń tiykarǵı wazıypaları – shıǵarmadaǵı tuwılıw motiviniń arxetiplik tamirlarin izertlew, avtordıń jazıwshılıq sheberligin úyreniw hám bul motivtiń qaharman obrazın jasawdaǵı, romannıń ulıwmalıq ideyasın ashıp beriwdegi áhmiyetin kórsetip beriwdi óz ishine aladı.

Materiallar hám metodlar. Izertlew materialı ushın Allanazar Ábdievtiń “Áyyemgi qaraqalpaqlar” romanı, sonday-aq, qaraqalpaq qaharmanlıq dástanı “Qoblan” dástanınıń Esemurat jıraw variantı tańlap alındı. Izertlew barısında salıstırmalı-tariyxıy, salıstırmalı-tipologiyalıq hám strukturalıq-tekstologiyalıq usıllarınan paydalanıldı.

Nátiyjeler. Qaraqalpaq ádebiyatında Allanazar Ábdievtiń “Áyyemgi qaraqalpaqlar” romanı óziniń milliy poetikalıq ózgeshelikleri hám eski derekler menen qosa folklorga súyengenligi menen ajralıp turadı. Romanda “tuwılıw motivi” qaharman obrazın jasawda baslı orındı iyeleydi. Sebebi, bul motiv arqalı qaharmannıń keyingi hám keleshekтеgi is-háreketlerine jol ashıp beriledi. Yaǵnıy, shıǵarmada Qaratas-Qayraq hám Qarakózayımnan dúnyaǵa keletuǵın massaget qáwiminiń márt qızı Tumaris tuwılmasınan burın anası oǵan júklilik dáwirinde jolbarıstıń júregine jerik boladı. Romandaǵı bul epizod “Qoblan” dástanınıń Esemurat jıraw Nurabullaev variantı menen intertekstuallıq baylanısqa túsedı. “Kórkem ádebiyatta intertekstuallıq hádiyesi shıǵarmanıń mazmunın ele de bayıtadı, kitap oqıwshısı ushın qızıqlı hám mazmunlı bolıwın támiyinleydi. Intertekstuallıq, yaǵnıy, tekstke naqıl-maqallar, diniy ráwiyatlardan, basqa shıǵarmalardıń bir bólegin atama etip kirgiziw yamasa intertekstuallıq elementlerge iye bolǵan stilistikalıq qurallardan paydalanıw kórkem teksttiń ekspressivliligin arttırıwda hám oqıwshınıń kórkem tásirlerin keńeytiwde áhmiyetli rol oynaydı”[2;84-b].

“Qoblan” dástanında baylıǵı asıp-tasqan, jası qırıqtan asqan Qıdırbay degen biyperzent baydıń tilegi orınlanıp, kempiri júkli bolıp, kempir jolbarıstıń júregine jeriydi. Bul epos syujetinde tómendegishe beriledi:

“Kúnlerden bir kún kempirge qıyal payda bolıp, peshin waqta kerilip, jańa túsken kelindey sóylewge erindi, perzent edi eki ǵarıptıń tilegi, kempir jerik bolıp, kerek boldı bir jolbarıstıń júregi, ǵarrısına buyırdı. Qıdırbay bir dorbanı qolına alıp, sarı jayın iynine salıp, qartaysa da táwekel qılıp, «ańsattan bergeyseń» dep, kól ishinde bir suwdıń boyına barıp, keler jolbarıstıń jolın alıp, qudaytalǵa nalıp qılıp, Qıdırbay jatpaq penen boldı.”[3;168-b].

“Usılay kempirge dawıs berip keldi, kempirdiń qolına jolbarıstıń júregin berdi. Kempirdiń waqtı xosh bolıp, mıyǵın tartıp kúlip, ottı arı-beri jaqtı da oyaǵın bir bastı, buyaǵın bir bastı; jerik jaman dárt eken, qanı shıǵıp turǵanın da tınlamay, shala piskennen kempir júrekti jep alıp, shıp-shıp terge tústi, kempirdiń kewlindegisi bolıp, jigirma jasındaǵı qáddine kelip, kempir júre berdi.”[3;169-b].

A. Ábdiev “Áyyemgi qaraqalpaqlar” romanında bul folklorlıq arxetipti dál dástandaǵıday etip kóshirip qoymay roman ideyasına hám romanlıq sıpatqa say ráwishte ózgerisler kiritedi.

“ – ... Aytıń, endi júrekti jara bermey?

– Júrek kerek...

– Júrek! Meniń júregim be? – deydi Qaratas hayranı shıǵıp.

– Jaq, jańa soyılǵan jolbarıstıń júregin jegim kelip turıptı.

Dım háwes etemen. Aytpayın desem de, sabırsızlıq etip shıdamay, al aytım, aǵası. Seni qıyın ahwalǵa qaldırıp turıppan...

- ... Tún ótsin, tań azannan Telikólge at shabayın. Kóldi jaǵalaǵan jolbarıs bar, balıqqa barganda kórip júrippeń.”[4;96-b].

“...shıdamsızlıq penen kútip otırsa kerek, dárhal pıshaq penen bir jutım kóleminde úsh bólek kesip alıp, olardı duzǵa bıǵap, tilimdeyin awzına salıp, uzaq shaynap, mazasın jutıp degendey, júdá ishtey menen jedi. ... Usınnan keyin “uh” degeninde ishtegi jalını, uwı shıǵıp pa, sonnan soń ǵana jılǵı keseldeı mazası joq kelinshek ózine kelip, júzi jadırańqıradı. Mańlayınan shıp-shıp ter burq etip aqtı”[4; 108-b].

“Folklor motivleri kórkem shıǵarma quramında qollanılǵanda, dáslepki folklordaǵı poetikalıq xızmeti menen qatar, kórkem nızamlılıq talabına say qospalı sıpatqa iye boladı”[5;98-b]. Bizge belgili jolbarıs ańlar arasındǵı epshıl hám kúshli haywanlardıń biri, sonıń menen birge, mártliktiń, kúsh-qúdirettiń simvolı esaplanadı. “Qoblan” dástanında Qoblan batır dúnyaǵa kelerinen aldın anasınıń jolbarıs júregine jerik bolıwı jolbarıs júrekli, eli ushın dushpanǵa qarsı gúresetuǵın qaharmannıń dúnyaǵa keliwin sıpatlaydı. “Áyyemgi qaraqalpaqlar” romanında da jazıwshı Tumaristıń arıslanday aybatlı, jolbarıstay izine qaytpas obrazın jasawda usı folklorlıq motivti interpretaciyalap roman syujetine engizedi. Sonday-aq, avtor Qarakózdiń jolbarıs júregine jeriw epizodın roman talaplarına sáykeslendirip, reallıqqa baǵındırǵan halda roman syujetine kiritedi. Máselen, dástanda qırıq jastaǵı Qıdırbay jolbarıs penen jalǵız ózi alısıp, onı jeńip, júregin suwırıp kempirine alıp keledi. Al romanda bolsa, Qaratas jan dostı Qabanbay menen birge jolbarıs mákanlaǵan kólge baradı. Kólde balıq awlap atırǵan balıqshılardıń xanı da olarǵa joldas boladı. Bunnan tisqari, jolbarıs teması turmıshlıq waqıyalar menen baylanıstırıladı. Kóldi jaylaǵan jolbarıs kólge bargan mallar menen adamlarǵa topılatuǵını sóz etiledi.

“ – Qaratas dostım, ol jolbarıstı erterek óltiriwimiz lazım edi. Tap keshegide biziń qońsımız Járimbet aǵanıń qasharına topılıp, padashınıń kózinshe kóz kóreki alıp qalǵan. Padashı jalǵız ózi hám quralsız eken, qutqarıwǵa barıwǵa júreksinbepti,-dedi Qabanbay qarıw-jaraqların kózden ótkerip atırıp.”[4;97-b].

Juwmaq. Allanazar Ábdievtiń qaraqalpaq xalqınıń tariyxın sóz etetuǵın “Áyyemgi qaraqalpaqlar” romanı menen qaharmanlıq dástan “Qoblan” dástanı tiykarında salıstırmalı-tekstologiyalıq usılda alıp barılǵan izertlewler nátiyjesinde tómendegideı juwmaqqa keliwge boladı:

– A. Ábdievtiń “Áyyemgi qaraqalpaqlar” romanında “jolbarıs júregine jerik bolıw” epizodı “Qoblan” dástanındaǵı usı epizod penen intertekstuallıq baylanısqa túsken. Jazıwshı erjúrek, márt qaharman qız Tumaristıń dúnyaǵa keliwi menen baylanıslı obrazın jasawda folklorlıq motivten maqsetli paydalana alǵan.

– Jazıwshı A. Ábdiev biz analizge tartqan folklorlıq motivti romanǵa say etip ózlestirgen hám shıǵarma syujetine engizgen.

Ulıwmalastırıp aytqanda, A. Ábdiev “Áyyemgi qaraqalpaqlar” romanındaǵı tariyxıy tulǵa Tumaristıń dúnyaǵa keliwinde folklorlıq motivten paydalana otırıp, onıń keleshekte el basqaratuǵın hám elin dushpannan qorgawda erlik kórsetetuǵın márt, erjúrek basshı bolıwın qaharmanlıq dástanlarındaǵı sıyaqlı aldın ala belgilep beredi. Jazıwshı hár tárepleme puqta oylanıp, romannıń orayındaǵı qaharmannıń bir

pútin obrazın payda etiwde mas motiv tańlay alǵanlıǵı onıń dóretiwshilik sheberliginen derek beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Бекбергенова З. Ҳазирги заман қарақалпақ поэзиясында халық аўызеки поэтикасының дәстүрлери. канд.дисс. -Нөкис. 1995.
2. Akbarov Humoyunbek. Badiiy asarlarda intertekstuallik tushunchasi va uning turlari.CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. 2026. <https://www.in-academy.uz/index.php/CAJAR/article/view/50101/21485>
3. Қарақалпақ Фолкълоры. Бес томлық. I том. Алпамыс, Қоблан дәстанлары. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1995.
4. А. Абдиев, «Әйемги қарақалпақлар», ТАШКЕНТ. «ELNUR PRINT», 2025.
5. Бегмуратова Г. Ғарезсизлик дәўири қарақалпақ романларында фольклоризмлер. Дисс. (PhD). Нөкис. 2019.